



'Eén dag in de Duinenabdij is beter dan duizend in Parijs'

De middeleeuwse abdij als thuis: ideaal of werkelijkheid?

Jan Van Acker

'Melior est dies una in claustris Dunensium supra milia Parisiensium'. Die opmerkelijke zin lezen we in een vijftiende-eeuwse brief van Duinheer Walter Vossaert naar een collega-monnik die in Parijs studeerde, de latere kroniekschrijver Adriaan de But.¹ De religieus voelde zich duidelijk thuis binnen de muren van de eeuwenoude Duinenabdij. Dat is niet vanzelfsprekend, want de breuk met zijn familiale thuis kon nauwelijks groter zijn.

Wie 'thuis' zegt, denkt veelal aan een beperkte familiale situatie, een nucleair gezin. Voor religieuzen van kloosterorden is dat thuis de abdij of het klooster. Dat ligt geografisch wel eens mijlenver van waar zij opgroeiden, en het wordt gedeeld met tientallen of zelfs honderden leden.² Soms is de fysieke band met de biologische familie helemaal doorgeknipt en ingeruild voor een grote thuis met een 'pater abbas' als nieuwe 'vader'. Van die abt werd verwacht dat hij fungeerde als een familiehoofd voor het thuis van een hele gemeenschap...

Hoe zit het met het thuisgevoel in een middeleeuws klooster, zoals de grote cisterciënzerabdij Ten Duinen in Koksijde?

Gemeenschapsleven bij religieuzen

Geestelijken die tot een klooster toetreden, worden 'reguliere geestelijken' genoemd. Ze leven volgens bepaalde regels die hun nieuwe religieuze thuis vorm geven. Ze staan tegenover 'seculiere geestelijken', die niet in volledige gemeenschap leven, maar in de 'echte' wereld bij leken.³ Parochiepriesters

1 A. De Poorter (ed.), 'Un recueil de lettres adressées à Adrien de But, étudiant au Collège S. Bernard à Paris', *Annales de la Société d'Emulation de Bruges*, 62 (1912), p. 117.

2 Omwille van de leesbaarheid hanteren we meestal de mannelijke vorm 'hij', maar uiteraard geldt wat volgt voor alle gender-identiteiten.

3 Een helder overzicht voor de late middeleeuwen biedt Th. de Hemptinne, 'De geestelijken', in W. Blockmans, en W. Prevenier (red.), *Prinsen en poorters. Beelden van de laat-middeleeuwse samenleving in de Bourgondische Nederlanden 1384-1530* (Antwerpen 1998) 55–71.



De abt in het abtskwartier: still uit de VR 'Ten Duinen@1490' (Alfavisio – Abdijmuseum Ten Duinen).

en -kapelaans, (seculiere) kanunniken of bisschoppen die zorg dragen voor het gelovige volk, zijn zo'n seculiere geestelijken.

De reguliere geestelijken leven volgens een orderegel. Die van Benedictus uit de zesde eeuw is een van de bekendste. Hij wordt vaak samengevat in het bekende *Ora et labora*: bid en werk. Een evenwichtig streven, dat evenwel doorheen de eeuwen niet steeds volgehouden werd. Bij de benedictijnen van de Orde van Cluny sloeg de slinger heel sterk door naar liturgie en opsmuk ter ere Gods. Hervormingsbewegingen probeerden een nieuwe balans te vinden. Een van de belangrijkste was de Orde van Cîteaux, die omstreeks 1100 terug eigen arbeid en gebed evenwichtiger naast elkaar centraal stelde. Maar de geschiedenis herhaalt zich, en omstreeks 1670 ontstond tegen de vermeende laksheid van de cisterciënzers een nieuwe hervorming: de trappisten. Omdat benedictijnen, cisterciënzers (of bernardijnen, naar de grote inspirator Bernardus van Clairvaux) en trappisten allen teruggaan op de Regel van Benedictus, worden ze als één grote monastieke familie beschouwd.

De cisterciënzersorde, waartoe de Duinenabdij behoorde, is niet de enige kloosterorde die omstreeks 1100 ontstaan is. In een heus religieus réveil stichtten Norbertus van Gennep de premonstratenzers of norbertijnen en Bruno van Keulen de kartuizers. De norbertijnen richten zich op apostolaat of parochiedienst, de kartuizers vormen een gemeenschap van kluizenaars. Hun religieuze inspiratie en hun rol in de samenleving kunnen dus grondig variëren. Sommige orden legden zich toe op een leven van studie en gebed binnen de muren: 'contemplatieve orden' die doorgaans door Jozef II op het einde van de achttiende eeuw afgeschaft werden. Andere richtten zich net op prediking buiten de kloostermuren, zoals de predikheren of dominicanen, gesticht door Dominicus Guzmán omstreeks 1200.⁴ In

4 G. De Mecheleer, *De Orde van de Dominicanen. Monasticon*, en *De Orde van de Dominicanessen. Monasticon* (Brussel 2000 en 2001).

diezelfde periode ontstonden ook de franciscanen, genoemd naar Franciscus van Assisi, die als een bedelorde gelden en na 1500 met de kapucijnen, observanten of recolecten hun eigen hervormingsbewegingen kenden. Vooral in de steden waren er dan weer kloosters die zich toelagden op caritatief werk (ziekenverzorging, stervensbegeleiding, begravingen) of op onderwijs (met na de middeleeuwen zelfs specifieke onderwijsorden zoals jezùieten en oratorianen). Dat waren soms zwartzusters of alexianen die zich op Sint-Augustinus baseerden. En dat is maar een greep uit de enorme verscheidenheid aan religieuzen, die vaak op een heel andere wijze hun verhouding tot de lekenwereld zagen en dus ook een heel andere invulling aan hun thuis gaven. Norbertijnen bijvoorbeeld deelden wel pastorieën met hoogstens enkele collega's, maar ze vormden er geen echte gemeenschap.⁵ Dat bleef de abdij die hen uitgestuurd had.

- 5 B. Minnen, 'De komst van de norbertijnen in de plattelandsparochies van de dekenijen Leuven en Zoutleeuw (Belgisch Oost-Brabant), ca. 1140-1300', in: *Norbertijnen en Zielzorg* (Averbode 2005) 27-45; J. Bastiaensen e.a., *Monumenten van zielzorg. Norbertijnen en hun pastorieën in Brabant van 1600 tot 1850*, Leuven, 2010.



Een van de bekendste uithoven van de Duinenabdij: Ten Bogaerde in Veurne/Koksijde, later de zetel van de abdij. Veel monniken en lekenbroeders waren door hun werk op de uithoven lang uithuizig... (© Sofhie Legein – gemeente Koksijde).

Hierna focussen we op de Duinenabdij te Koksijde, een cisterciënzerabdij die in de vroege twaalfde eeuw ontstaan is in de duinen nabij Veurne. Ze kende in haar eerste twee eeuwen een explosieve groei, zowel qua bezit als qua aantal leden, tot ze tot de top van de abdijen in Vlaanderen behoorde. In 1175 werd één dochterabdij gesticht, Ter Doest in Lissewege. Beide abdijen kenden hun ups-and-downs, maar kregen het vooral erg moeilijk in de troebele late zestiende eeuw, met onder meer de reformatie en militaire activiteiten. De Duinenabdij verliet zelfs haar site om een nieuwe abdij uit te bouwen op haar abdijsite Ten Bogaerde in Veurne/Koksijde (1596-1627). Ze slaagde er in wat restte van Ter Doest over te nemen, en daarop verhuisde de gemeenschap naar Brugge. De abdij werd er in 1796 afgeschaft door de Franse revolutionairen.

Kiezen voor een nieuwe thuis

Een 'roeping', dat is de ultieme motivering voor een bestaan als religieus. Hoe dat in de middeleeuwen zat, is onduidelijk, maar wellicht speelden ook andere motieven mee. Dat zien we bij een van de bekendste Duinheren, de vijftiende-eeuwse kroniekschrijver Adriaan de But.

De But was afkomstig uit Saaftinge. Al omstreeks 1451 werd hij in de clerus opgenomen. Aanvankelijk voelde hij zich aangetrokken tot de franciscaner regel, maar uiteindelijk deed hij bijna een decennium later zijn professie in de Duinenabdij. Volgens zijn eigen verklaring deels uit devotie, maar ook omdat zijn familie al lang goede relaties had met de abdij en de nieuwe abt, Jan Crabbe. Daarnaast bood de Koksijdse abdij hem materiële zekerheid, en dat was beslist niet onbelangrijk.⁶

De abdij als veilige thuishaven, met een materieel gewaarborgd gemeenschapsleven, kon best aantrekkelijk zijn. Bekend is de anekdote van een kandidaat-religieus die op de vraag van een cisterciënzerabt wat hij verwachtte van het kloosterleven, antwoordde: 'Wit brood, en vaak!'.⁷ Betere levensomstandigheden dan wat hij gewoon was, want wit brood was een luxeproduct. Allicht was dat niet de reactie die de abt voor ogen had. Een noviciaat van doorgaans minstens een jaar zal dan wel geholpen hebben om het kaf van het koren te scheiden.

Er konden dus heel uiteenlopende motieven meespelen om voor een bestaan als religieus te kiezen. Cisterciënzers hechtten er aan dat de keuze voor een monastiek bestaan van meet af aan een bewuste en zelfstandige keuze was van iemand die (jong-)volwassen of handelingsbekwaam was. Naar middeleeuwse begrippen moest je daarvoor meestal vijftien jaar oud zijn. Mits het doorlopen van een proeftijd correspondeert dat met het kerkelijk recht dat de minimumleeftijd voor het afleggen van eeuwige geloften toen op zestien jaar stelde. Terzijde: trouwen was vaak al jonger mogelijk! Na het Concilie van Trente (1545–1663) werd de minimumleeftijd voor intrede op zeventien jaar gesteld.⁸

Hoewel de benedictijnen zich baseerden op dezelfde Regel van Benedictus als de cisterciënzers, stonden zij in de vroege middeleeuwen wél open voor de opname van kinderen, die door hun ouders aan de abdij toevertrouwd werden. Doorgaans konden deze 'oblaten' op een latere leeftijd beslissen in het klooster te blijven, dan wel in de wereld terug te keren. Uiteindelijk kozen ook zij dus 'zelfstandig' voor een religieus bestaan.

De jongeren (of ouderen met een latere roeping) lieten bij hun keuze voor hun nieuwe thuis het thuis waarin ze opgegroeid waren, achter zich. Het familiale thuis inruilen voor een kloosterhuis van een bepaalde orde, deden ze dus niet zomaar. Het vormde beslist een echte breuk, waarbij het meestal raden blijft naar de precieze beweegredenen en of die wel exclusief geloofsmatig waren.

Dood voor de wereld

Intreden in een klooster of abdij impliceerde niet alleen dat je je fysieke thuis verliet. De maatschappij knipte soms elke band met de herkomst door. In heel wat orden dienden de religieuzen daarom een nieuwe kloosternaam te kiezen, die ze voortaan in hun nieuwe thuis droegen. Soms werd de kloosternaam bij de intrede nog eens vervangen door een andere bij de professie. Inspiratie boden de belangrijkste heiligen van de orde of andere

6 N. Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers en Europese stadscultuur. Abt Johannes Crabbe en het cultureel leven in de Duinenabdij tijdens zijn bestuur (1457-1488)* (onuitg. PhD Leuven, 2001) 315–317.

7 J. Dubois, 'Les Ordres monastiques au XIII^e siècle en France d'après les sermons d'Humbert de Romans, maître général des Frères Prêcheurs (+1277)', in: *Album Amicorum Nicolas-N. Huyghebaert O.S.B.*, dl. II (Steenbrugge 1983) (= *Sacris Erudiri. Jaarboek voor Godsdienstwetenschappen*, 26 (1983)) 198–200.

8 Bv. G. de Moor, *Verborgen en geborgen. Het cisterciënzerinnenklooster Leeuwenhorst in de Noordwijkse regio (1261-1574)* (Hilversum 1994) 90-91; I. Cochelin, 'Le dur apprentissage de la virginité: Cluny, XI^e siècle', in P. Hentriet, A.-M. Legras (ed.), *Au cloître et dans le monde. Femmes, hommes et sociétés (IX^e-XV^e siècles). Mélanges en l'honneur de Paulette L'Hermite Leclercq* (Parijs 2000) 120–121.

heiligen waarnaar de novice opkeek of die hij als voorbeeld zag. Soms is de invloed merkbaar van de pater-biechtvader, de provinciaal of wie ook in vrouwenkloosters de intredeplechtigheid leidde.⁹ Indien de link van de wereldlijke met de kloosternaam niet vastgelegd is in bij voorbeeld een professieboek, kan dit voor heel wat problemen zorgen bij historisch en genealogisch onderzoek. Ga maar eens na wat de sociaaleconomische of regionale afkomst is van de vele zusters met de kloosternaam Maria! Met Niklaas De Roover, de laatste monnik van de Duinenabdij die als Richard De Roover gedoopt was, valt het nog mee; na de Franse Revolutie met de afschaffing van de religieuze gemeenschappen geven officiële akten trouwens weer zijn seculiere naam. Maar minder evident is dat kapucijn Abundanius van Merchtem in Merchtem geboren was als Judocus Joannes van Gerwen, of dat de Veurnse penitente Rosa van de Heilige Michiel eigenlijk Cornelia Gheroelfs uit Gent was.¹⁰

De nieuwe naam was meer dan symbolisch. Na een monastieke intrede beschouwde de maatschappij een religieus in principe als 'civiel dood'. Hij verzaakte volledig aan de gewone wereld. Net zoals bij 'echte' doden maakten erkende schatters een officiële staat van goed, een beschrijving van zijn bezit, dat onder de erfgenamen verdeeld werd. En in staten van goed van verwanten is de kloosterling wel opgenomen, maar enkel met de vermelding dat hij civiel dood was. De familie moest met hem financieel geen rekening meer houden, want hij had geen recht meer op een deel van de erfenis.¹¹

Of de oorspronkelijke familie en omgeving na zijn intrede nog in contact stond met de kloosterling, varieerde sterk. Ook reguleren waren vaak actief in de maatschappij, zodat contacten beslist niet uitgesloten waren. Zeker in bepaalde omstandigheden, zoals bij abtsbenoeringen in de late middeleeuwen, konden familiebanden soms nog aangesproken worden om een voetje voor te hebben bij de machtshebbers. Zo worden de verkiezing en de aanstelling van Everard van Overtvelt, een monnik van de Boudelo-abdij, tot abt van de Duinenabdij in 1442 gelinkt aan de positie van zijn broer Paul als vooraanstaande raadsheer en ontvanger van de hertogen van Bourgondië. Of Everard wel geschikt was om abt te zijn, werd door abdikronieken daarna – al dan niet terecht – sterk betwijfeld.¹² Andere religieuzen leefden beslist buiten de maatschappij. Bij een klooster met een sterk slot, de clausuur, ging het soms zo ver dat de parochiepastoor buiten het klooster niet eens de monniken of zusters meer kende. Zelfs hij had nog nauwelijks wat met hen te maken.

Zeker in bepaalde omstandigheden, zoals bij abtsbenoeringen in de late middeleeuwen, konden familiebanden soms nog aangesproken worden om een voetje voor te hebben bij de machtshebbers.

9 Zo werden op 18 augustus 1774 te Veurne de penitenten Maria Ludovica van de H. Hubaldus en Maria Rosa van de H. Stanislaus geprotest, geheten naar pater *Stanislaus* die optrad met commissie van provinciaal *Hubaldus* Hamers: J. Van Acker, 'Het professieboek van de Veurnse penitenten', *Westhoek*, 28 (2012) 71 en 118.

10 P. Hildebrand, *Kapucijnen in de Nederlanden*, dl. 7, *De Vlaamse religieuzen* (Antwerpen 1948) 21; Van Acker, 'Het professieboek', 93 en 124.

11 J. Van Acker, 'De kasselrij Veurne en de staten van goed', *Vlaamse Stam*, 59 (2023) 568–572; Van Acker, 'Het professieboek', 71–73.

12 Geirnaert, *Vlaamse cisterciënzers*, p. 58–61.

Omdat reguliere geestelijken niet meer konden erven, maar wel door de kloostergemeenschap onderhouden moesten worden, had die bij een intrede het liefst boter bij de vis. Heel wat kloosters of abdijen verwachtten of stelden prijs op een bruidsschat, een 'dote'. Daarmee kon de abdij materieel zekerheid bieden aan haar leden. Ze kon dat trouwens wat sturen. In de Duinenabdij zien we dat omstreeks 1350 diverse novicen bij hun intrede land schonken dat netjes aansloot bij een domein nabij Diksmuide dat de abdij net toen uitbouwde. En opvallend: soms hadden ze dat land pas diezelfde dag verworven! Duidelijk met het oog op hun bruidsschat, en passend binnen een grotere operatie die de abdij zelf orkestreerde.¹³

Een grote of een kleine thuis

Van een kleine thuis op gezinsformaat naar een grote abdij: het is een verandering van omgeving en van levensstijl die kan tellen! Cisterciënzers stichtten een nieuw klooster pas met minstens een twaalfstal religieuzen. Een heilig getal, zoals het aantal apostelen, maar in de praktijk ook een minimum voor een echt gemeenschapsleven. In enkele decennia kon de nieuwe stichting uitgroeien tot een mastodont, die door de abt als een heuse KMO geleid moest worden. Zo telde de Duinenabdij halfweg de dertiende eeuw zo'n 370 leden, waarvan één derde koormonniken.¹⁴ Maar kleinere kloosters in een provinciestadje geraakten soms niet aan een dozijn leden. Hun organisatie is dan in vrijwel niets te vergelijken met die van hun grotere burens.



Het 13^{de}-eeuwse grafmonument voor St-Étienne van Aubazine (Corrèze) beeldt abten af in aanbidding voor O.-L.-V., en onder meer monniken en lekenbroeders na elkaar in aparte nissen: 'separate but equal'... (foto JVA (2023)).

Hoewel de abt volgens Benedictus' Regel als een barmhartige vader (*abbas*) voor zijn gemeenschap moest zorgen, scheerde de abdij niet alle religieuzen over één kam. Binnen hun gemeenschappelijke thuis maakten een aantal orden een onderscheid tussen koormonniken en lekenbroeders. In principe waren ze *separate but equal*.¹⁵ Monniken legden de grote monastieke

13 J. Van Acker, A. Lehouck, 'De domeinvorming van de abdij Ten Duinen in de 14de eeuw', *Novi Monasterii. Jaarboek Abdijmuseum Ten Duinen 1138*, 11 (Koksijde 2011) 88–89.

14 M. Dubuisson, 'Deux mille moines et convers: les listes de noms dans la chronique des Dunes d'Adrien But (12e-15e siècle)', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 15 (2012) 36–59. Soms worden hogere aantallen geciteerd, maar die steunen op reken- of interpretatiefouten.

15 Naar J. France, *Separate but Equal: Cistercian Lay Brothers 1120-1300* (Collegeville 2012) – weliswaar een beladen omschrijving die verwijst naar de rassensegregatie in de USA, de zgn. Jim Crow-regelgeving na de Amerikaanse Burgeroorlog... Voor de norbertijnen bv. G. Van den Broeck, 'Les Frères convers dans la législation des Prémontrés', *Annales Praemonstratenses*, 44 (1968) 215–246.

geloften af en kregen een steviger opleiding met het oog op gebed, liturgie en studie. Lekenbroeders legden geen 'volledige' geloften af en werden meer ingespannen voor het dagelijkse werk, bijvoorbeeld op de grote domeinen. Maar ze waren – in tegenstelling tot een stereotiepe interpretatie – beslist niet 'ongeleterd werkvolk'. Lekenbroeder Henricus van Ter Doest kende best wel Latijn en kopieerde in de jaren 1270 voor zijn abdij enkele van de bekendste handschriften. Andere lekenbroeders werden ingezet als hofmeester van een domein of in onderhandelingen met de buitenwereld, tot op de hoogste echelons.

Toen na 1300 de aantrekkingskracht van de cisterciënzerstichtingen taande, kregen ze het vaak financieel moeilijk. De abdij had middelen nodig voor haar patrimonium (niet alleen de abdij zelf, maar ook de hoeven die soms onder oorlogen te lijden hadden) en voor haar sociale werken (zoals het verstrekken van aalmoezen), en de bruidsschat compenseerde niet het levenslange onderhoud van de religieuzen. Daarom werden soms maxima vastgelegd volgens de draagkracht van de abdijen. Omstreeks 1330 werd bepaald dat de Duinenabdij zo'n 70 monniken en 30 lekenbroeders mocht tellen, en Ter Doest 48 monniken en 45 lekenbroeders. Voor Ter Doest werd dat wat later, toen het weer beter ging, opgetrokken tot 55 monniken plus de abt.¹⁶ In de achttiende eeuw probeerde de overheid soms te weten te komen van de talrijke instellingen hoe ze gesticht waren en of er een aantal religieuzen bepaald was, maar meestal moesten die het antwoord schuldig blijven. Hoeveel leden ze telden, was enkel het wisselende resultaat van allerlei externe en interne omstandigheden, en dat kon flink schommelen.

Dat grote aantallen soms leidden tot fractievorming of kliekjes, verwondert niet. Naar buiten toe is daar doorgaans weinig van te merken, maar het gemeenschappelijke huis kon flinke barsten vertonen. Slechts sporadisch komen die aan de oppervlakte, bijvoorbeeld bij een gecontesteerde beslissing rond de kloostertucht.¹⁷ Of bij de verkiezing van een nieuwe abt, waar persoonlijke ambities konden meespelen.¹⁸

Iedereen thuis?

Bij die grote aantallen stelt zich de vraag: hoe vaak was heel die religieuze gemeenschap echt 'thuis', in de abdij? Monniken of lekenbroeders stonden in voor het beheer van de talloze uithoven. Dat waren de grote domeinen die niet verpacht, maar zelfstandig beheerd werden. Ze vereisten dus een vertegenwoordiging ter plaatse, ook al lagen ze soms ze meerdere dagen van de abdij verwijderd. Zo hadden diverse cisterciënzer en benedictijner abdijen uithoven bij de Westerschelde waar ze de strijd tegen het water voerden. Ten Duinen en Ter Doest bezaten er uithoven die een echte langdurige buitenpost waren en waar zelfs afwijkende regels golden: omwille van de barre levensomstandigheden mochten de religieuzen er vroeger vlees nuttigen dan in de abdijen zelf! Ook nadat de abdijen wel hun hoeven verpachtten, hadden ze soms een ontvanger per regio of stelden ze hofmeesters aan om toch nog zelf actief voor de exploitatie in te staan.

Zelfs bij orden die een claustrum nastreefden, dus waar in principe iedereen inhuizig moest zijn, vormden de muren geen strikte begrenzing. Religieuzen moesten zich, ondanks hun ideaal van zelfvoorziening, inlaten met handelsactiviteiten. Sommige producten (zoals peper) moesten nu eenmaal aangekocht worden, en de wol van enorme schaapskuddes kon verkocht worden. Daarvoor bezaten ze in steden soms een 'refuge', geen echt 'toevluchthuis', maar een pied-à-terre, waar ze sporadisch of frequent vertegenwoordigd

16 Grootseminarie Brugge, Handschriften, nr. 168/13, f. 20v, nr. xxvii, resp. N. Huyghebaert, 'Abbaye de Ter Doest, à Lissewege', in: *Monasticon belge, Flandre Occidentale*, dl. III/2 (Luik 1966) 340–342.

17 Bv. C. Harline, *De Verzoeken van Zuster Margriet. Het Vlaamse kloosterleven in de zeventiende eeuw*, bew. en vert. M. Therry (Antwerpen en Baarn 1997).

18 Bv. A. Dubois en N. Huyghebaert, 'Abbaye des Dunes, à Coxyde et à Bruges', in: *Monasticon belge, Flandre Occidentale*, dl. III/2 (Luik, 1966) 438–439; J. en L. Van Acker, 'Meningsverschillen in de Veurnse Sint-Niklaasabdij in de eerste helft van de 17de eeuw', *Biekorf*, 116 (2016) 385–406.

waren. Abten bouwden die soms tot een luxueuze woning uit, waar ze bij voorkeur verbleven: nogal wat Duinenabten stierven in de vijftiende eeuw niet in de abdij, maar in Brugge waar ze zich 'door ziekte' teruggetrokken hadden... Monniken werden ook afgevaardigd naar kloosters van kloosterzusters om daar als priester de mis op te dragen en de biecht af te nemen. En er waren ook steeds wel enkele Duinheren die in Douai, Leuven of Parijs studeerden of de abdij en de orde vertegenwoordigden in Rome.

Cisterciënzerabten moesten jaarlijks deelnemen aan het Kapittel-Generaal in Cîteaux (met bijna 600 km enkele reis nam dat al snel enkele weken in beslag) en ze speelden natuurlijk ook lokaal en regionaal een vooraanstaande rol. Zo eigenden Duinenabten zich een steeds grotere rol toe in de watering van Veurne, die voor het drooghouden van de regio zo belangrijk was, en ze fungeerden als grafelijk raadsheer of traden op als commissaris bij de wetsvernieuwingen in heel Vlaanderen. Ook de graven van Vlaanderen deden immers een beroep op hun knowhow. Hun allereerste moormeester was van 1274 tot 1292 broeder Eustace, hofmeester van Hulst (Zeeuws-Vlaanderen) voor de cisterciënzerabdij van Cambron (in Henegouwen). De oudste aanstelling van een duinwachter voor de Vlaamse kust die bekend is, betrof in 1356 een lekenbroeder van Ten Duinen.¹⁹

Het zal dus eerdere zelden geweest zijn dat de hele gemeenschap in de abdij te vinden was. Zelfs bij abtsverkiezingen slaagde niet iedereen er in om aanwezig te zijn en zijn stem uit te brengen.

Ordegenoten in de abdij ...

Omgekeerd verwelkomde een abdij ook externen, in eerste instantie van de eigen orde. Tussen die kloosters was er soms enige mobiliteit, ondanks een gelofte van *stabilitas loci*. Bij de franciscanen en de kapucijnen zat dat zelfs ingebakken. De al vermelde Abundanius van Merchtem bijvoorbeeld, werd ingekleed in Leuven, maar verbleef daarna in kloosters te Mechelen, Gent, Brugge, Antwerpen, Oudenaarde, Dendermonde en Oostende, en zijn curriculum – zeg maar bijna *itinerarium* – is niet eens uitzonderlijk. Andere religieuzen werden verplaatst als ze in de abdij niet meer konden functioneren. Zo werden in 1223 diverse monniken die zich in Clairvaux misdragen hadden, verplaatst naar andere abdijen om er zich te herbronnen. Ene Radulphus uit Reims, die toegegeven had kwaad gesproken te hebben over Cîteaux, belandde zo in de Duinenabdij, bijna 500 km ver van de moederabdij in Boergondië...²⁰ Een andere reden om het kloosterhuis tijdelijk te verlaten, was een dramatisch slechte financieel-economische toestand van de eigen abdij. Solidariteit binnen de orde leidde er toe dat monniken een tijdlang in een andere abdij gehuisvest konden worden, totdat hun terugkeer weer mogelijk was.

Hoewel abtsverkiezingen binnen de abdij georganiseerd werden, keken de monniken toch soms over de muur om de meest geschikte kandidaat te vinden. Enkele van de belangrijkste middeleeuwse abten van Ten Duinen kwamen niet uit de eigen abdij, maar uit dochterabdij Ter Doest of uit moederabdij Clairvaux. Ook een van de belangrijkste kroniekschrijvers, Egidius de Roya, kwam van elders. Afkomstig uit Picardië, had hij gestudeerd in Parijs waar hij later als magister les gaf, en hij was abt van Royaumont (Asnières-sur-Oise) geweest, voor hij zich in 1460 in de Koksijdse abdij terugtrok.²¹ Met Latijn als voertaal konden monniken zich gemakkelijk elders integreren. In de zeventiende eeuw zou de abdij ook nog de Spaanse geleerden van de orde Henriquez en Caramuel y Lobkowitz huisvesten.

19 B. Augustyn, 'Moormeester van Vlaanderen (12de-einde 16de eeuw)', in: W. Prevenier en B. Augustyn (red.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795* (Brussel 1999) 577, resp. A. Ampe, *De kustduinen van het graafschap Vlaanderen van de 12de tot het einde van de 14de eeuw* (onuitg. lic.verh. Gent 1982) 35.

20 É. Lusset, *Crime, châtement et grâce dans les monastères au moyen âge (XIIe-XVe siècle)* (Turnhout 2017) 249.

21 S. Vanderputten, 'Aegidius de Roya', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 17 (Brussel 2005) 541–546.



De wereldbekende voorstelling van de Duinenabdij ca. 1580 door Pieter Pourbus (†1584). Een herkenbaar prototype voor de orde. Elke cisterciënzer kon zich hier snel thuis voelen (Museum Brugge – Art in Flanders/D. Provoost).

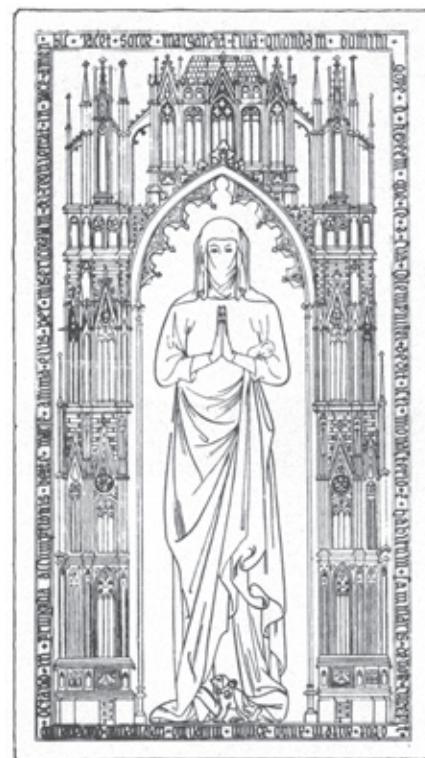
Daarbij was het beslist een voordeel dat de abdijen van bepaalde orden vaak geconcentreerd werden vanuit hetzelfde basismodel, dat ook vandaag nog bij elk bezoek herkenbaar is. Met – bij cisterciënzers – de karakteristieke indeling van de gebouwen met een oostelijke monnikenvleugel (met een slaapzaal boven, die via de ‘nachttap’ in connectie stond met het koor van de kerk, eronder centraal de kapittelzaal), een westelijke lekenbroedersvleugel (met ook hier op de verdieping een slaapzaal, eronder vaak een opslagruimte, met toegang tot het schip van de kerk via een lekenbroedersstraat), in het zuiden de keuken en de eetzaal, en dergelijke meer. Van waar een cisterciënzer ook kwam, in een abdij van zijn orde zal hij zich snel thuis gevoeld hebben.

... Maar ook leken!

De abdij bood daarnaast vaak onderdak aan leken. De Regel van Benedictus schreef al voor dat een gast goed ontvangen moet worden. Vandaar dat de abt gaandeweg een eigen, vaak luxeuzer woning kreeg om gasten te ontvangen zonder het gemeenschapsleven te storen, en dat een apart gebouw een gasterie huisvestte. Meer zelfs: hoewel het wellicht niet tot de eigenlijke monastieke vertrekken toegelaten werd, trok de abdij soms bewust publiek van buitenaf aan. De kerkwijding van de Duinenabdij in 1262 lokte dagenlang zoveel volk dat een kroniekschrijver het nog het grootste mirakel vond dat er geen vechtpartijen of andere problemen geweest waren. Een wonder had gezorgd voor voldoende voedsel voor die menigte, die mee aangetrokken was door een marketingstunt van de abt: hij had een afbeelding van Het Ware Gelaat van Jezus, het Doek van Veronica, in leen kunnen krijgen.²² De abdijkerk in Koksijde werd later uitgebreid met een voorportaal, de abtenwoning kreeg een opsmuk en zo voort: het zijn evenzovele aanwijzingen dat er buitenstaanders toegelaten waren en geïmponeerd moesten worden.

Sommigen van die externe leken vestigden zich zelfs voorgoed in de abdij. Een mooi voorbeeld is Margareta Ghoys, een weduwe die halfweg de veertiende eeuw al haar bezit aan Ten Duinen schonk en levenslang van kost en inwoon mocht genieten. Een typisch geval van *do ut des*: ik geef wat, opdat

22 Thans opgesteld in de kathedraal van Laon.



Margaretha Ghoys werd in 1351 als familiaris in de Duinenabdij opgenomen: contract met de abdij waarin ze haar bezit afstaat tegen levenslang onderhoud, en pentekening van haar grafsteen, opgegraven in een pandgang (Grootseminarie Brugge – foto JVA, resp. Abdijsmuseum Ten Duinen).

jij wat zou geven. De abdij werd haar nieuwe thuis, die ze wellicht nog zelden of nooit zou verlaten – ze overleed overigens al een maand later. En belangrijk: dat verblijf gold zelfs over de dood heen, want ze kreeg een imposante grafsteen in de pandgang en tot in de eeuwigheid zouden de monniken voor het zielenheil van haar en andere weldoeners bidden.²³ De abdij als een eeuwige thuishaven. Een necrologium of dodenboek hield bij wanneer zij, zoals de religieuzen zelf, in de gebeden herdacht moesten worden. Bijzonder interessante registers voor historisch onderzoek, maar soms zijn die boeken verdwenen in de zestiende eeuw of met de Franse Revolutie.²⁴

Enkele orden legden zich toe op gedwongen verblijven. Zo zijn de cellenbroeders of alexianen niet alleen bekend voor hun zieken- en stervensbegeleiding. Hun kloosters namen ook lieden op die hiertoe gedwongen werden. Spilzuchtige jongeren en psychiatrische patiënten werden door hun familie of door de overheid gecolloqueerd in een onvrijwillige thuis, en dat zien we in heel wat steden van Vlaanderen en Brabant. Zelfs tot vrij recent.²⁵

Dagelijks leven

Het valt niet mee het dagelijks leven in een klooster of een abdij te reconstrueren. Formeel kan de dagindeling aangehaald worden, met vaste uren voor gebed en religieuze diensten, studie of arbeid, bezinning en meditatie...

23 A. Dubois, 'Une oblate aux Dunes', *Cîteaux in de Nederlanden*, 8 (1957) 42–51.

24 Bv. A. Hoste, *Het necrologium van de Sint-Godelieveabdij te Gistel en te Brugge, 1455-1873* (Brugge 1977); P. Huismans en K. Van Wonterghem, *Het Obituarium van de Sint-Trudoabdij te Odegem, te Brugge en te Male, 1149-2002* (Brugge 2002).

25 P.-J. Niebes, *Les frères cellites ou alexiens en Belgique. Monasticon* (Brussel 2002).



Opgraving van het gastenverblijf van de Duinenabdij in 2002. Op de voorgrond een schotel zoals thuis... (Abdijmuseum Ten Duinen – J.L. Derenette).

Met een duidelijke taakomschrijving, zoals werk in een scriptorium, handenarbeid op het land of ziekenzorg in een hospitaal. De interne verhoudingen tussen de religieuzen onderling, hun dagelijkse wel en wee zijn veel moeilijker te benaderen. Dat heel uiteenlopende onderzoeken mooie resultaten kunnen opleveren, zien we in Leuven. Uitgebreide visitatieverslagen werden gebruikt voor het augustinessenklooster, terwijl voor het grauwezustersklooster Bethlehem briefwisseling rond een langdurig conflict toeliet de beleving vanuit de religieuzen zelf te belichten.²⁶ De religieuze thuishaven blijkt dan soms minder vreedzaam dan gewenst.

De geleerde Duinheer Carolus de Visch wou er als biechtvader de clausuur doordruwen, maar werd in 1637 *manu militari* door de abdis aan de deur gezet!

Open conflicten zijn eerder zeldzaam. Een splijtzwam was vaak de clausuur of het slot, het afschermen van het klooster tegen buitenstaanders of het (zoveel mogelijk) ontzeggen van de toegang tot de lekenwereld aan de religieuzen zelf. De mannelijke cisterciënzerabten die bevoogdend optraden, probeerden die clausuur vanaf de late middeleeuwen steeds meer ingang te doen vinden bij de cisterciënzerinnenkloosters. In de Bijloke te Gent, dat zich met ziekenzorg inliet, beperkte de bisschoppelijke overheid in 1517 de bewegingsvrijheid van de religieuzen.²⁷ Maar er kwam ook weerstand. Een van de opvallendste conflicten vinden we in de Groeningeabdij te Kortrijk. De geleerde Duinheer Carolus de Visch wou er als biechtvader de clausuur doordruwen, maar werd in 1637 *manu militari* door de abdis aan de deur gezet! De Duinenabt stuurde een nieuwe biechtvader, die het diplomatischer moest aanpakken.²⁸

26 D. Leyder, 'Contrareformatische dynamiek in het Leuvense augustijnenklooster. Een moeizaam en multidimensioneel proces (1609-1648)', *Trajecta*, 8 (1999) 120–142, resp. Harline, *De verzoeking* (zie n. 17).

27 E. De Paermentier, 'Architecturale ruimte en bewegingsvrijheid van de vrouw in de laatmiddeleeuwse Gentse religieuze en caritatieve instellingen', *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 51 (1997) 103–104.

28 N. Geirnaert, 'Carolus De Visch en het kloosterslot in de Groeningestraat (1632-1636)', *De Leiegouw*, 23 (1981) 75–89; J. Vanbossele, *Geschiedenis van de Groeningeabdij in Kortrijk, 1236-1797* [Kortrijk 2004] 359–363.

Epiloog

Voor allerlei lieden, van heel divers pluimage en niet alleen religieuzen, moest de abdij een thuis zijn. Niet zonder reden wou Benedictus dat de abt een 'vader' voor zijn gemeenschap was. Managementtermen als conflicthantering of -beheersing, personeelsbeleid en bedrijfskunde bestonden misschien nog niet, maar dat alles werd samen met liturgisch-religieus en inspirerend leiderschap wel van hem verwacht om te fungeren als een familiehoofd voor het thuis van een hele gemeenschap.

Vanzelfsprekend was dat niet. Soms tonen open conflicten aan dat er wat misgelopen was. Maar dat de abt er best in kon slagen om een echt thuisgevoel te creëren, wordt wellicht niet beter aangetoond dan in het citaat dat we als titel zetten: Duinheer Walter Vossaert vond de Franse hoofdstad maar niks, vergeleken met de veilige thuis die de Duinenabdij in Koksijde hem bood.

Beredeneerde bibliografie

Talrijke archieven van abdijen en kloosters berusten in het Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de provinciën, of in de archieven van bisdommen, Grootseminaries en rechtsoptvolgers van de abdijen en kloosters. Het Rijksarchief publiceerde als gids M. Nuytens, *Zoekwijzer over kloosters en abdijen in het ancien regime (tot 1796)* (Brussel 2010), die gratis gedownload kan worden via webshop.arch.be.

Een standaardwerk voor de 'grote orden' (benedictijnen, cisterciënzers, norbertijnen, reguliere augustijnen en kartuizers) is het *Monasticon belge*, aangevat door U. Berlière (Luik 1890–1993) (met *Flandre Occidentale* 4 vol. (1960–1978), *Brabant* 6 vol. (1964–1972), *Limbourg* 1 vol. (1976), *Flandre Orientale* 5 vol. (1977–1989) en *Anvers* 2 vol. (1992–1993)). Dit biedt telkens een chronologisch overzicht aan de hand van de oversten (abten, proosten...), voorafgegaan door een systematisch overzicht van de bronnen, de bibliografie en dergelijke meer. Voor andere orden zijn onder meer overzichten en werkinstrumenten uitgewerkt door Archief- en Bibliotheekwezen in België (bv. W. Kohl, E. Persoons en A.G. Weiler (red.), *Monasticon Windeshemense*, dl. 1, *Belgien* (Brussel 1976)) of in de reeks *Bibliografische inleiding tot de Belgische kloostergeschiedenis* van het Algemeen Rijksarchief en Rijksarchief in de Provinciën (67 vol., Brussel 1996–2002; bv. G. Vanden Bosch, *Monasticon van zwartzusters-augustinessen in België* (Brussel 1998) en de in voetnoten 4 en 25 aangehaalde publicaties van De Mecheleer en van Niebes). Diverse orden hebben eigen websites, zoals www.snc.edu (norbertijnen), www.osb.org (benedictijnen) of www.ocist.org (cisterciënzers).

Voor tal van kloosters of orden en bewegingen zijn er aparte studies: als chronologische monografie (bv. Vanbossele, *Geschiedenis van de Groeningeabdij*, zie n. 28), als thematische bundel (bv. D. Vanclooster (red.), *De Duinenabdij van Koksijde. Cisterciënzers in de Lage Landen*) (Tielt 2005), of J. Appelmans, H. Janssens, S. Van Lani (red.), *Als de bliksem: 900 jaar norbertijnen en norbertinessen* (Averbode 2021)), als geografische bundel (bv. A. Declercq (red.), *Om Gods wil. Duizend jaar kloosterleven in Ieper, Ieper*, 2021), of als een combinatie (bv. P. Hildebrand, *De kapucijnen*, 10 dln. in 12 vol. (Antwerpen 1645–1956) – compleet te downloaden via <https://theo.kuleuven.be>, of M. Pieteraerens, L. Robijns en G. Van Bockstael, *Van Beaupré tot Zwijveke. Cisterciënzers in Oost-Vlaanderen, (1200-1999)* (Gent 1999)). Uiteraard ook als al dan niet talloze lokale of regionale bijdragen in tijdschriften, bundels of aparte reeksen, en thans ook in (soms nog enkel) digitale periodieken, zoals W. Simons, 'Persecuted by the Unknowing: The Swesteren and Lollards of the Low Countries and Lower Rhine, c. 1290–c. 1350,' *Olivia* [online] 7 (2023) (4 delen, alle in dit volume: met een overzicht van de instellingen in de Lage Landen).

Regelmatig worden *status quæstionis* gepubliceerd, zoals M. Carnier, 'Het Belgische onderzoek naar de geschiedenis van mannelijke religieuze instituten vóór 1797,' *Belgisch tijdschrift voor filologie en geschiedenis*, 86 (2008) 793–807, die ook toegang tot bronnenmateriaal aanwijst. De lopende bibliografie wordt vermeld in *Revue d'Histoire Ecclésiastique* (zie www.rhe.eu.com).

Biografie

Jan Van Acker is als historicus verbonden aan het Abdijmuseum Ten Duinen in Koksijde, waar hij onderzoek verricht over de Duinenabdij. Daarnaast publiceert hij vooral over de geschiedenis van Veurne-Ambacht in het Ancien Régime. Deze tekst werd opgesteld in overleg met zijn collega's van het Abdijmuseum Dirk Vanclooster, Gianna Hubert en Alexander Lehouck.